

ΣΤΕΛΙΟΣ ΛΑΜΠΑΚΗΣ

Η «ΚΡΙΣΙΜΗ» ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ ΤΟΥ 11ου ΑΙΩΝΑ

ΣΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ.

ΣΥΓΚΡΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΛΛΗΛΙΣΜΟΙ ΜΕ ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Ἡ «κρίσιμη» ἐπικαιρότητα τοῦ 11ου αἰῶνα δὲν ἄφησε φυσικὰ ἀνεπηρέαστη τὴν ποίηση τῆς ἐποχῆς. Ἡ ἀνίχνευση χαρακτηριστικῶν δειγμάτων αὐτῆς τῆς ἐπιρροῆς, πού ἀκολουθεῖ, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἀρχίσει μὲ ἀναφορὰ στὰ δύο βυζαντινὰ ποιήματα πού συμβαίνει νὰ ἔχουν σχέση ἀκριβῶς μὲ τὸ ἔτος 1025, τὴν συμβατικὴ ἀφετηρία τῆς θεματικῆς τοῦ συνεδρίου.

Τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ ἐν λόγῳ ποιήματα εἶναι ἡ ἔμμετρον ἐκλαϊκευμένη ἀπόδοση τῶν ἀντιλήψεων περὶ τοῦ ἐπερχομένου τέλους τοῦ κόσμου, ὅπως τουλάχιστον προειδοποιοῦσε καὶ προσδιόριζε γιὰ τὸ συγκεκριμένο ἔτος κάποιος Ἄσθμιος, χαρτουλάριος τῆς Ἀγίας Σοφίας, ἄγνωστος κατὰ τὰ ἄλλα¹. Τὸ δεῦτερο εἶναι οἱ στίχοι ἀγνώστου ποιητῆ, «εἰς τὸν τάφον» τοῦ Βασιλείου τοῦ Πορφυρογεννήτου, δηλαδὴ τοῦ Βασιλείου Β' τοῦ Βουλγαροκτόνου². Καὶ τὰ δύο ἔχουν τὸ ἐνδιαφέρον

1. Βλ. G. Mercati, Anthimi de proximo saeculi fine, στὸ: *Opere minori* II, Βατικανό 1937, 298-304. Πρβλ. Ἀ. Κομίνης, *Τὸ βυζαντινὸν ἱερὸν ἐπίγραμμα καὶ οἱ ἐπιγραμματικοί*, Ἀθήνα 1966, 144· G. Podskalsky, *Byzantinische Reicheschatologie*, Μόναχο 1971, 94, 97· P. Magdalino, The history of the future and its uses: Prophecy, policy and propaganda, στὸ: *The Making of Byzantine History. Studies dedicated to Donald M. Nicol*, Λονδὶνο 1993, 24.

2. Τελευταία δημοσίευση ἀπὸ τὸν S. G. Mercati, Sull'epitafio di Basilio II Bulgaroctonos, *Bessarione* 25 (1921), 137-142 [= *Collectanea Byzantina*, II, Μπάρι 1970, 226-231]. Πρβλ. τοῦ ἰδίου, L'epitafio di Basilio II Bulgaroctonos secondo il codice modenese greco 144 ed ottoniano 324, *Bessarione* 26 (1922), 220-222 [= *Collectanea Byzantina* δ. π., 232-234]. Τὸ ἐπίγραμμα ἔχει συνδεθεῖ μὲ τὴν μεταγενέστερη διήγηση τοῦ Παχυμέρη (*Georges Pachymères, Relations Historiques*, ἔκδ. A. Failler [CFHB 24/1], Παρίσι 1984, II. 21: I, 175) γιὰ τὴν ἀνέυρεση τῆς σοροῦ τοῦ Βασιλείου Β' ἀπὸ τὸν Μιχαὴλ Η' τὸν Παλαιολόγο τὸ 1260. Προσφάτως ὁ Failler (*δ. π.*, 175 σημ. 5) σχολιάζοντας τὸ χωρίο σημειώνει ὅτι ἔχει ἀνευρεθεῖ καὶ ἡ ἴδια ἡ ἐπιγραφή. Ἡ πληροφορία ὅμως δὲν εὐσταθεῖ: ἀποδίδονται ἐσφαλμένα τὰ γραφόμενα πρὸς Θ. Κ. Μακρίδη, *Θρακικά* 12 (1939), 60, ὁ ὁποῖος περιγράφει σαρκοφάγο, πού θὰ μπορούσε νὰ εἶναι τὸ ταφικὸ μνημεῖο τοῦ Βασιλείου Β', ἀλλὰ δὲν ὁμολεῖ περὶ ἀνευρέσεως ἐπιγραφῆς. Τὸ συγκεκριμένο ἐπίγραμμα εἶναι γνωστὸ λοιπὸν μόνον ἀπὸ χειρόγραφα (γιὰ τὰ ὁποῖα βλ. παρακάτω, σημ. 5). Καὶ δὲν ὑπάρχει συγκεκριμένη μαρτυρία πού νὰ ἀποδεικνύει ὅτι ὄντως ἦταν τὸ ἴδιο τὸ ἐπιτύμ-

τους, καθώς ἀντικατοπτρίζουν συγκεκριμένη στάση ἔναντι τῶν προβληματισμῶν τῆς ἐποχῆς τους, τὸ καθένα βεβαίως μὲ τὴν δική του ὀπτική, καὶ σχολιάζουν ἄμεσα τὴν ἐπικαιρότητα· συγχρόνως ὁμως ὑπερβαίνουν καὶ τὰ στενὰ ὄριά της, γνωρίζοντας καὶ δεύτερη φάση διάδοσης μέσω τῆς χειρόγραφῆς τους παράδοσης. Τὸ πρῶτο ποίημα ἔχει διασωθεῖ τουλάχιστον σὲ τρία ἀντίγραφα³, ὡς δῆγμα τοῦ ἐνδιαφέροντος πὺν προκαλοῦσε ἡ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἀναμενόμενη καταστροφή τοῦ κόσμου, ἡ ὁποία συνεχῶς μετετίθετο καὶ προσδιοριζόταν σὲ μεταγενέστερο χρονικὸ σημεῖο κάθε φορὰ πὺν διαψεύδονταν οἱ προηγούμενες προβλέψεις καὶ προφητείες⁴. Τὸ δεύτερο πάλι ἔχει διασωθεῖ σὲ πέντε χειρόγραφα, καὶ μάλιστα αὐτοτελῶς⁵ καὶ ὄχι ἐνταγμένο σὲ ποιητικὲς ἀνθολογίες, ὅπως συνήθως συμβαίνει μὲ ἄλλα δείγματα βυζαντινῆς περιστασιακῆς ποίησης. Δηλαδή πέραν τοῦ ἀρχικοῦ καὶ βασικοῦ του στόχου, τῆς διακρίσεως τῆς μνήμης τοῦ γενναίου στρατηλάτη⁶, τὸ συγκεκριμένο ποίημα συνέχισε νὰ ἀντιγράφεται καὶ νὰ προκαλεῖ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ ἀρκετὸ καιρὸ μετὰ ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Βασιλείου. Σὲ τί ἄραγε νὰ ὀφείλεται αὐτὴ ἡ δημοτικότητα; Ἄς θυμηθοῦμε τὸ πρῶτο δίστιχο:

Ἄλλοι μὲν ἄλλους τῶν πάλαι βασιλέων
αὐτοῖς προαφώρισαν εἰς ταφὴν τόπους.

βιο πὺν εἶχε χαραχθεῖ στὸν τάφο τοῦ Βασιλείου Β' στὸν ναὸ τοῦ ἁγίου Ἰωάννη τοῦ Εὐαγγελιστῆ, στὸ προάστειον Ἐβδόμον (τοποθεσία πὺν ὁ ἴδιος εἶχε ἐπιλέξει), ὡλλὰ οὔτε καὶ σαφεῖς ἐνδείξεις περὶ τοῦ ἀντιθέτου. Προσφάτως ὁ M. Lauxtermann, *The Byzantine Epigram in the ninth and tenth centuries. A generic study of epigrams and some other forms of poetry*, Amsterdam 1994, 90 ὑπεστήριξε τὴν ἄποψη ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ "authentic commemorative inscription".

3. Βλ. Podskalsky, ὁ. π., 97 σμμ. 574.

4. Βλ. ἔκθεση τῶν συναφῶν ἀντιλήψεων καὶ βιβλιογραφία στὴν Χριστίνα Ἀγγελίδη, Τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου: ἀπὸ τὴν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη στὸ ἔτος 1000, στὸ: *Οἱ συλλογικοὶ φόβοι στὴν Ἰστορία*, Ἀθήνα 2000, 35-50.

5. Στὸν Paris. Gr. 1759 ἔχει ἀντιγραφεῖ πρὶν ἀπὸ τοὺς *Βίους Φιλοσόφων* τοῦ Διογένηος Λαερτίου καὶ στὸν Ambrosianus 801 (A 78 inf.) πρὶν ἀπὸ τὴν *Κύρον Ἀνάβασιν* τοῦ Ξενοφάντος. Στὸν Mutinensis 144 (II E 11) ἔχει ἀντιγραφεῖ στὸ φ. 2 μαζί μὲ τὰ ἐπιτύμβια τοῦ Μαυριζίου καὶ τοῦ Ἰουστίνου. Ὁ Marc. Gr. VII. 12 μεταξὺ ἄλλων περιλαμβάνει καὶ τὴν *Χρονογραφία* τοῦ Κεδρηνοῦ· τὸ συγκεκριμένο ἐπίγραμμα ἔχει προστεθεῖ ὡς marginalium στὸ σημεῖο πὺν ὁλοκληρῶνεται ἡ ἐνότητα περὶ Βασιλείου Β' (πρβλ. C. de Boor, *Weiteres zur Chronik des Skylitzes*, *BZ* 14 [1905], 428). Τέλος, στὸν Ottob. 324 τὸ ἐπίγραμμα ἀνευρίσκεται στὸ περιθώριο τῶν στίχων 5920-5935 τῆς *Χρονογραφίας* τοῦ Μανασσῆ, ἀποδοδόμενο μάλιστα στὸν Ψελλό: *Constantini Manassis Breviarium Chronicum*, ἔκδ. Ὁ. Λαμπιδίδης [CFHB 36], Ἀθήνα 1996, cxxvi.

6. Πὰ τὸν συμβολισμό τοῦ ἐπιγράμματος βλ. καὶ Σ. Λαμπάκης, Πολιτικοκοινωνικά καὶ καθημερινὰ ἀπὸ τὰ ἐπιτύμβια ἐπιγράμματα τῶν Βυζαντινῶν, στὸ: Χριστίνα Ἀγγελίδη (ἐκδ.), *Ἡ καθημερινὴ ζωὴ στὸ Βυζάντιο. Τομὲς καὶ συνέχειες στὴν ἑλληνιστικὴ καὶ στὴν ρωμαϊκὴ παράδοση*, Ἀθήνα 1989, 614-615. Βλ. καὶ τὴν ἀνακοίνωση τοῦ T. Παπαμιαστοράκη, στὸν παρόντα τόμο, σ. 497-511.

Ἡ ἀόριστη ἀναφορὰ στοὺς *πάλαι βασιλεῖς* δὲν εἶναι σαφὲς ποιoύς ἀκριβῶς αὐτοκράτορες ὑπονοεῖ μεταξὺ τῶν λίγων ποὺ δὲν εἶχαν ἐνταφιασθεῖ στοὺς ἀγίους Ἀποστόλους⁷; πιθανότατα ὁμως ὁ ἄγνωστος ποιητὴς εἶχε κατὰ νοὺν τὶς περιπτώσεις τοῦ Ρωμανοῦ Α' Λεκαπηνοῦ καὶ τοῦ Ἰωάννη Τσιμισκῆ. Εἶναι γνωστὸ πάντως ὅτι καὶ ἀπὸ τοὺς διαδόχους τοῦ Βασιλείου Β', μόνο ὁ ἀδελφός του Κωνσταντῖνος ἐνταφιάστηκε στὸν αὐτοκρατορικὸ ναό, ἐνῶ οἱ ἐπόμενοι, οἱ σύζυγοι τῆς Ζωῆς, προτίμησαν νὰ οἰκοδομήσουν πολυτελεῖς ναοὺς, στοὺς ὁποίους καὶ ἐτάφησαν. Τὸ γενικὸ αἶσθημα ἀποδοκιμασίας τῆς τακτικῆς αὐτῆς τὸ ἀποδίδει βεβαίως ὁ Ψελλός, στὴν ἀρχὴ τῆς διήγησής γιὰ τὴν βασιλεία τοῦ Ἰσαακίου Κομνηνοῦ, ὅταν μεταξὺ ἄλλων γράφει: *τῶν γὰρ ἄν βασιλέων, ὥς μοι πολλάκις εἴρηται, τοὺς βασιλικoὺς θησανροὺς εἰς τὰς οἰκείας ἀπαντλούντων ἐπιθυμίας, ταῖς τε δημοσίοις συνεισφοραῖς οὐκ εἰς στρατιωτικὰς συντάξεις ἀποχρωμένων, ἀλλ' εἰς πολιτικὰς χάριτας καὶ λαμπρότητας, τέλος δὲ καὶ ὅπως ἂν αὐτοῖς τὸ σῶμα τελευτήσασι λαμπρότερον ἐκκομισθεῖ καὶ κατατεθεῖ πολυτελέστερον, μνήματα κατασκευασάντων φρυγίου λίθου ἢ ἱταλοῦ ἢ προικονησιᾶς πλακός, οἴκοις ταῦτα περιφκοδομηκότων καὶ ναοῖς τιμησάντων ...*⁸. Ὁ Ψελλός δὲν ἀναφέρει ὀνόματα, ἀλλὰ βεβαίως ἐννοεῖ τὸν Ρωμανὸ Ἀργυρό, τὸν Μιχαὴλ Παφλαγόνα καὶ τὸν Κωνσταντῖνο τὸν Μονομάχο, ποὺ ἐνταφιάσθηκαν ἀντιστοίχως στὴν Περίβλεπτο, στοὺς ἀγίους Ἀναργύρους καὶ στὸν ἅγιο Γεώργιο τῶν Μαγγάνων. Καὶ γιὰ νὰ ἐπανέλθουμε στὸ ἐπίγραμμα τοῦ Βασιλείου, ἴσως δὲν εἶναι ἄστοχη ἢ υπόθεση ὅτι ἡ ἀρχὴ του, ὅπως εἶναι διατυπωμένη, ἀπὸ ἓνα σημεῖο καὶ ἔπειτα ἀπέκτισε καὶ πάλι ἀπρόσμενη ἐπικαρότητα, προκάλεσε ἀνάλογους συνειρμούς, καὶ θεωρήθηκε καὶ ὡς κριτικὴ τῶν τριῶν συγκεκριμένων αὐτοκρατόρων, σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὸν Βασίλειο Β', ποὺ, ὅπως ἔζησε λιτά, ἐνταφιάστηκε καὶ λιτά⁹. Αὐτὸ τὸ κλίμα λοιπὸν φαίνεται ὅτι συνετέλεσε καὶ στὴν διατήρηση στὴν ἐπικαρότητα καὶ περαιτέρω διάδοση τοῦ ἐπιγράμματος, καθὼς σηματοδοτεῖ ποιικιλοτρόπως τὴν λήξη μίας ἐνδοξῆς ἐποχῆς.

«Κρίσιμες» στιγμὲς τῆς ἐποχῆς ποὺ ἀκολούθησε καὶ ἀπηχῆσεις τους ἀνιχνεύονται ὄχι μόνο στὰ ἀνώνυμα, ὅπως τὰ προηγούμενα, στιχοιργήματα, ἀλλὰ καὶ

7. Βλ. ἐνδεικτικὰ R. Guillard, *La destinée des empereurs de Byzance*, *EEBS* 24 (1954), 37-66; Ph. Grierson, *Tombs and obits of the Byzantine Emperors*, *DOP* 16 (1962), 28-29, 58.

8. Ψελλός, *Χρονογραφία* (*Michel Psellos, Chronographie*, ἐκδ. Ἐ. Renauld, Παρίσι 1928), VII. 59: II, 119.

9. Ὡς σημειωθεῖ ἐπίσης ὅτι σύμφωνα μὲ τὸν P. Stephenson (*The legend of Basil the Bulgar-slayer*, *BMGS* 24 [2000], 102-132), ὁ θρύλος περὶ Βουλγαροκτόνου εἶναι δημιούργημα τοῦ ὕστερου 12ου αἰῶνα· πρβλ. καὶ τοῦ ἰδίου, *Images of the Bulgar-slayer: three art historical notes*, *BMGS* 25 (2001), 44-68.

στά ποιήματα τῶν ἐπωνύμων ποιητῶν τῆς περιόδου, καὶ ἰδίως τῶν τριῶν ἐπιφανεστέρων, τοῦ Χριστοφόρου τοῦ Μυτῆλῆναίου, τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ καὶ τοῦ Ἰωάννη Μαυρόποδος, ποὺ ὅλοι τους εἶχαν ἀνάμειξη στὰ κοινά.

Ὁ Χριστοφόρος Μυτῆλῆναῖος κατὰ γενικὴ ὁμολογία εἶναι ὁ πλέον χαρισματικὸς τῶν τριῶν καὶ ἔχει περιγράψει μὲ τρόπο τελείως προσωπικὸ καὶ μοναδικό, μὲ ἀνεξάντλητη ἔμπνευση καὶ πρωτοτυπία – καὶ συχνὰ καὶ μὲ εἰρωνεία – ποικίλα στιγμιότυπα τῆς καθημερινῆς ζωῆς τῆς πρωτεύουσας, σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα¹⁰. Στὰ ποιήματά του φυσικὰ δὲν θὰ μποροῦσε νὰ λείπει καὶ ἡ τετράδα τῶν συμβασιλέων τῆς Ζωῆς· σὲ ὅλους ἔχει ἀφιερώσει ἐπιγράμματα, ἄνισα βεβαίως σὲ ἔκταση καὶ σὲ περιεχόμενο, ἀλλὰ καὶ μὲ διαφορετικὲς προθέσεις. Π.χ. τὸν Μιχαὴλ τὸν Παφλαγὸνα καὶ τὸν Κωνσταντῖο τὸν Μονομάχο τοὺς ἐγκωμιάζει¹¹, μὲ στίχους ποὺ ἔχουν τὸ ἐνδιαφέρον τους ὡς παραλλαγές τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἐγκωμίου, ἀλλὰ ὅπωςδήποτε πολὺ περισσότερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τὰ ποιήματα γιὰ τὸν Ρωμανὸ Ἀργυρὸ καὶ τὸν Μιχαὴλ Καλαφάτη.

Ἡρωικά (δηλαδὴ σὲ δακτυλικὸ ἑξάμετρο), ἐπιτάφια χαρακτηρίζει ὁ ποιητὴς τοὺς στίχους του γιὰ τὸν Ρωμανὸ τὸν Αργυρό¹², ποὺ ἀρχίζουν διαβεβαιώνοντας ἀρχαιοπρεπῶς (ἢ μάλα) κάτι ποὺ ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται κοινότυπο, ὅτι καὶ οἱ βασιλεῖς ὑποκύπτουν στὴν κοινὴ μοῖρα τοῦ θανάτου:

ἢ μάλα καὶ βασιλῆες ἀμέρσκονται βίοτοιο (στ. 1)¹³.

Ἀλλὰ τὸ σπανιότατο ρῆμα *ἀμέρσκομαι*, ἔχει κατ' ἐξοχὴν τὴν ἔννοια «στεροῦμαι», «μοῦ ἀφαιροῦν κάτω»¹⁴, ὅποτε ὁ φαινομενικὰ ἀνώνυμος στίχος, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸν ἐπόμενο, ὅτι καὶ οἱ βασιλεῖς πίνουν «τὸ πικρὸν ποτήριον τοῦ θανάτου», ἔστω καὶ πάλι μὲ τὴν ἀρχαιοπρεπῆ διατύπωση:

πικρὰ δὲ μὴν καὶ τοῖσι μόρον κερνῶνται ἄλεια (στ. 2)

παρὰ τὸ ὅτι δίνει τὴν ἐντύπωση πὼς ἀναφέρεται σὲ μία κοινὴς παραδεκτὴ διαπίστωση, ἀποτελεῖ τελικὰ σαφέστατο ὑπαινιγμὸ στὶς φήμες γιὰ τὴν σταδιακὴ δηλη-

10. Γενικῶς γιὰ τὸν ποιητὴ βλ. Enrica Follieri, *Le poesie di Cristoforo Mitileneo come fonte storica*, ZRVI 8 (1964), 133-148· Κομίνης, *Ἐπίγραμμα*, 151-152· H. Hunger, *Die hochsprachliche Profane Literatur der Byzantiner*, 2, Μόναχο 1978, 210, ὅπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία.

11. Πρόκειται γιὰ τὰ ποιήματα ἀρ. 18, 19, 24, 49, 54, 55, κατὰ τὴν ἐκδοση τοῦ E. Kurtz, *Die Gedichte des Christophoros Mitylenaios*, Λυβία 1903, σ. 11, 12, 14, 30, 32, 33 ἀντιστοίχως.

12. Ποίημα ἀρ. 8, Kurtz, ὁ. π., σ. 4-5.

13. Σημειωτέον ὅτι καὶ ὁ Ψελλὸς εἶχε γράψει (*Χρονογραφία* III. 4: I, 34) αὐτὸς τε πολυετὲς ἔσσεσθαι ἠπατάτο τῇ βασιλείᾳ.

14. Συνήθως τὸ ρῆμα ἀπαντάται ὡς *ἀμέρω*. Στὴν μέση φωνὴ ἀνευρίσκεται, ὅσο τουλάχιστον γνωρίζω, μία ἀκόμη φορὰ, στὴν ἔκφραση *φέγγος ἀμεροσάμενος*, σὲ ἐπίγραμμα τοῦ Ἀρέθα, ποὺ ἔχει ἀποθησαυρισθεῖ στὴν *Παλατινὴ Ἀνθολογία*, XV. 32. Πρβλ. καὶ E. Trapp (ἐκδ.), *Lexikon zur byzantinischen Gräzität*, Βιέννη 2000, σ.ν.

τηρίαση¹⁵ τοῦ Ρωμανοῦ καὶ στὴν ἀχλὺ μυστηρίου ποὺ συνοδεύει τὶς διηγήσεις γιὰ τὶς ἀκριβεῖς συνθήκες τῶν τελευταίων στιγμῶν τῆς ζωῆς του.

Ἡ συνέχεια εἶναι ἐξ ἴσου ἐνδιαφέρουσα: ἀκολουθεῖ σειρὰ ρητορικῶν ἐρωτήσεων, ποὺ βασίζονται στὸ λογοτεχνικὸ μοτίβο “ubi sunt”¹⁶. Ὁ Χριστόφορος τὸ χρησιμοποιοῦ γιὰ νὰ ἀναρωτηθεῖ ποῦ εἶναι τὸ σκήπτρον τὸ ἐπίφθονον καὶ τὸ κῆδος, ποῦ εἶναι ὁ θρόνος, ἡ χρυσήλατος στεφάνη καὶ τὰ κοκκοβαφῆ πέδιλα, ἐρωτήματα ποὺ λειτουργοῦν βεβαίως ἀρχικά ὡς ὑπενθύμιση καὶ προτροπὴ γιὰ περιφρόνηση τῶν ἐγκοσμίων, ἀλλὰ παραλλήλως ἀποτελοῦν καὶ ἔμμεση κριτικὴ τῆς τάσης ἐπίδειξης καὶ ροπῆς στὴν πολυτέλεια τοῦ Ρωμανοῦ, γνωστῆς ἐξ ἄλλου ἀπὸ τοὺς ἱστοριογράφους¹⁷. Ἡ ἀπάντηση στὰ ρητορικὰ ἐρωτήματα ποὺ προηγήθηκαν εἶναι ὡ μοι ἅπαντα ἄφνω θάνατος μέλας ἀμφεκάλυψεν (στ.7): στὴν συγκεκριμένη περίπτωση εἰδικὰ ὁ προσδιορισμὸς μέλας εἶναι δύσκολο νὰ μὴν δεχθεῖ κάποιος ὅτι δὲν ἀποτελεῖ ὑπαινιγμὸ σχετικὰ μὲ τὶς τελευταῖες ἀκριβῶς στιγμὲς τοῦ Ρωμανοῦ¹⁸. Ἡ παραδοσιακὴ προτροπὴ, ποὺ ἀκολουθεῖ, νὰ θρηνήσουν τὸν νεκρὸ, (στοναχήσατε, στ. 8) ἀποδεικνύεται ἐπίσης διαφορὸμένη ἀν θυμηθοῦμε καὶ πάλι τὸν Ψελλὸ, ποὺ γράφει ὅτι ἀν κάποιοι δάκρυσαν στὴν κηδεῖα τοῦ Ρωμανοῦ, αὐτὸ ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς κατάστασής του καὶ μόνο: οἱ περισσότεροι παρακολουθοῦσαν χωρὶς οὔτε ἓναν καλὸ λόγον, ἀφοῦ ἄλλους τοὺς εἶχε βλάνει καὶ ἄλλοι δὲν εἶχαν δεῖ τίποτε καλὸ ἀπὸ αὐτόν¹⁹.

Παρακάτω ὁ Χριστόφορος γράφει

λούσατο δ' ὕστατα λουτρὰ καὶ ὕστατον ἐσπάσαθ' ὕπνον (στ. 13)

ἐκμεταλλεύομενος ἄριστα τὸ πολυσήμαντο τοῦ ρήματος σπῶ, καὶ ὑπονοώντας χωρὶς ἀμφιβολία τὰ φημολογούμενα, ὅτι τὸ κεφάλι τοῦ αὐτοκράτορα κρατήθηκε ἀρκετὴ ὥρα κάτω ἀπὸ τὸ νερὸ, ὁπότε ἦταν φυσικὸ νὰ τινάσσεται βιαίως.

15. Ἀνάλογος ὑπαινιγμὸς καὶ στὸν στ. 9: αὐτὸς δ' ἐξέρει τὸν πικρὸν μόρον, ὄνπερ ὑπέστη.

16. Πὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. Μ. Λαοιτωτάκης, Τὸ λογοτεχνικὸ μοτίβο ubi sunt σὲ πρῶιμα δημῶδη νεοελληνικά κείμενα, *Ἀρχές τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας. Πρακτικὰ τοῦ β' διεθνοῦς συνεδρίου Neo-graeca Medii Aevi*, Α', Βενετία 1993, 438-452, ὅπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία.

17. Χαρακτηριστικὰ μεταξὺ ἄλλων ὅσα γράφει ὁ Ψελλὸς (*Χρονογραφία* III. 10: I, 38) ὅτι ἀκόμα καὶ στὶς ἐκστρατεῖες ἡ βασιλικὴ σκηνὴ ἦταν πολλῶν τῶν νῦν ἀνακτόρων ἀντίμετρον.

18. Πρβλ. ἰδίως τὴν ἀκριβέστατη περιγραφὴ τοῦ Ψελλοῦ (*Χρονογραφία* III. 26: I, 52) εἰτα δὴ ἀθρόον ἀναρραγέντος ὑπεκχεῖται διὰ τοῦ στόματος μελάντερόν τι τὴν χρῶαν καὶ πετηγὸς ... Πρβλ. καὶ τὴν διεξοδικὴ ἀνάλυση τοῦ Ἱ. Λασκαράτου, *Κύλικες ζωῆς κατεννάστριαι. Ἱστορικὴ καὶ ἱατρικὴ προσέγγιση* στὶς δηλητηριάσεις τῆς βυζαντινῆς περιόδου, Ἀθήνα 1994, 149-161.

19. καὶ εἴ τις αὐτὸν ἐδάκρυσεν, ἐντεῦθεν αὐτῷ κατέρρει τὸ δάκρυον· τὸ γὰρ ἅπαν πλῆθος οἱ μὲν ὡς πολλῶν ἐξ αὐτοῦ μετεσχηκότες κακῶν, οἱ δὲ ὡς οὐδενὸς παραπολαύσαντες ἀγαθοῦ, οὐδὲ σὺν εὐφύμῳ γλώττῃ ἢ ἑώρων ἐκείνων ἢ ὀρώωντες παρέπεμπον (Ψελλός, *Χρονογραφία* IV. 4: I, 55).

Με παρόμοιους ύπαινιγμούς λειτουργοῦν ὅλοι σχεδὸν οἱ στίχοι τοῦ ποιήματος²⁰ καὶ ἡ κατάληξή του εἶναι χαρακτηριστικότερη: ἀντὶ νὰ κάθεται σὲ λαμπρὸ θρόνο, ὁ αὐτοκράτορας, *κεῖται* ἔχοντας ξεχάσει τὴν δόξα του²¹, ἐνῶ πλέον κανένας δὲν τοῦ δίνει σημασία:

βάν δ' ἐπ' ἀνακτα νέον καὶ Ρωμανοῦ ἐξελάθοντο (στ. 32).

Ἄν στὶς ὑπαινικτικὲς περιγραφὲς τοῦ ποιήματος ἐνίοτε μπορεῖ κάποιος νὰ διακρίνει καὶ ἔχνη συμπαθείας πρὸς τὸν Ρωμανό, δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο καὶ στὴν ποιητικὴ περιγραφή τῶν γεγονότων ποὺ ὀδήγησαν στὸν παραγκωνισμό καὶ στὴν τύφλωσή τοῦ Μιχαὴλ Καλαφάτη. Ὁ τίτλος τοῦ ποιήματος εἶναι σαφὲς καὶ προδιαγράφει τὴν τοποθέτησή τοῦ ποιητῆ: *εἰς τὸν ἀποβασιλέα Μιχαὴλ τὸν Καλαφάτην ὅτε διὰ τὸ τὴν Δέσποιναν Ζωὴν ἐξορίσαι τῆς βασιλείας κατενεχθεὶς ἐτυφλώθη*²². Ὁ Χριστόφορος διηγεῖται καὶ αὐτὸς μὲ προοπτικὴ παρόμοια τῶν ἱστοριογράφων²³: ὡς ὑπεύθυνο γιὰ τὴν *φύλοπιν αἰνὴν* (στ. 2), ὅπως ὁμηρικότετα χαρακτηρίζει τὶς ταραχές, θεωρεῖ τὸν Καλαφάτη καὶ εἰδικότερα τὴν ἐντολή του νὰ ἐξοριθεῖ ἡ Ζωή, γιατί ἡ ἐνέργεια αὐτῆ προκάλεσε πολλὲς συμφορὲς στὴν πόλη. Ἀπουσιάζει κάθε ἀναφορὰ στὸν θεῖο τοῦ Μιχαὴλ, τὸν νοβελίσμο Κωνσταντῖνο καὶ ὅλες οἱ εὐθύνες ἐπιρρίπτονται στὸν αὐτοκράτορα, στὸν ὁποῖο ἐπίσης ἀποδίδεται ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ ἄμναλου παιδιοῦ:

νηπιόεντι νόῳ τέκνοιο θετοῖο ἐκείνης (στ. 14).

20. Δὲν λείπει π.χ. καὶ ὁ σχολιασμός τῶν ἀντιδράσεων τοῦ περιγύρου: χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ ὑπηρέτης ποῦ ἔφερε στὴν Ζωὴ τὴν ἄσχημη εἶδηση παρουσιάζεται νὰ θρηνεῖ πιὸ πολὺ ἀπὸ τὴν ἴδια, ποῦ παίρνει ὅλα τὰ κλειδιά, κλειδώνει τὸ παλάτι καὶ φεύγει πρὸς ἄγνωστη κατεύθυνση: προφανῶς ὁ ποιητὴς ἐπέλεξε αὐτὸν τὸν τρόπο γιὰ νὰ υποδηλώσει τὸ κλίμα συνωμοτικότητας καὶ ἐσπευσμένων ἐνεργειῶν ἐκείνων τῶν στιγμῶν, ὅπως τὸ γνωρίζουμε ἀπὸ τὶς ἱστοριογραφικὲς πηγές. Ἀξίζει νὰ παρατεθεῖ ἐδῶ καὶ τὸ ἀκόλουθο χωρίο τοῦ Ψελλοῦ ἀπὸ ἓναν λόγο του γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο τὸν Μονομάχο, μὲ τὸ ὁποῖο προσπαθεῖ νὰ δικαιολογήσει τὴν συμπεριφορὰ τῆς Ζωῆς ὅταν πληροφορήθηκε τὸν θάνατο τοῦ Ρωμανοῦ: *μᾶλλον μὲν οὖν καὶ τὴν ψυχὴν τονώσασα ἀρρενωποῖς λογισμοῖς, οὐδὲν ἀγεννὲς ἔπαθεν, οὐ σάρκας ἐδρύψατο, οὐ κόμην ἐσπάραξεν, ἀλλὰ τὰ εἰκότα θρηνήσασα τῷ νεκρῷ τοῦ καθήκοντος γίνεταί, καὶ ὅπως ἀσφαλῶς ἔξει τὰ τῆς πολιτείας λογίζεται τε καὶ πραγματεύεται. Ὅθεν κρύπτει τὸ γεγονός ...* βλ. *Michaelis Pselli Orationes Panegyricae*, ἔκδ. G. Dennis, Λιψία 1994, 29.

21. Προσαρμόζεται μάλιστα γιὰ τὴν περίστασι ἓνας ἀπὸ τοὺς πιὸ ὑποβλητικούς ὁμηρικούς στίχους: *κεῖτο δὲ μέγας μεγαλωστί λελασμένος ἔπτοσσανών* (Ιλ. Π 776), ποῦ διαμορφώνεται ὡς *κεῖτο δὲ μέγας μεγαλωστί λελασμένος ἧς ἔχε δόξης* (στ. 27).

22. Ποίημα ἀρ. 52, Kurtz, ὁ. π., σ. 30-31.

23. Συνθετικὴ ἐξιστόρηση καὶ νέα ἐξηγεία τοῦ ἐπεισοδίου ἔδωσε προσφάτως ὁ Τ. Λουγγής, *Χρονικὸν περὶ τῆς ἀναφρέσεως τοῦ ἀποβασιλέως κύρου Μιχαὴλ τοῦ Καλαφάτου τοῦ γεγονότος καίσαρος καὶ τῶν κατ' αὐτὴν συμβάντων*, *Βυζαντιακά* 18 (1998), 75-104, ὅπου καὶ ἡ προηγουμένη βιβλιογραφία.

Τὸ ποίημα ἀπὸ τὸν στίχο 15 καὶ πέρα λαμβάνει τὸν χαρακτηριστὴρα ἑνὸς εἵδους κέντρωνος, καθὼς ὁ Χριστόφορος εἶναι ἀνεξάντλητος στὴν ἀναδίφηση τῶν ἀναμνήσεων ἀπὸ τὰ διαβάσματά του - καὶ κυρίως ἀπὸ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη - καὶ χρησιμοποιεῖ στίχους κατὰλληλους νὰ ἀποδώσουν ὅσο τὸ δυνατόν πιὸ ἀρνητικὰ τὶς εὐθύνες τοῦ πρωταγίου τῶν γεγονότων. Κάποια κακὴ μοῖρα (*αἴση κακῇ*²⁴) τὸν ἔφερε στὸν θρόνο, οἱ σκέψεις του ἦταν ἀσεβεῖς (*αἴσულὰ δὲ φρονέων*²⁵), γρήγορα ξέχασε τὶς ὑποσχέσεις του (*ταχὺ λάθετο συνθεσιάνων*²⁶), καὶ κακὴν συμφράσσατο *μητίν*²⁷). Ἡ τύφλωσή του παρουσιάζεται ὡς τιμωρία ἐπειδὴ παρῆβη τὸν ὄρκο του, καὶ τὸ σημεῖο αὐτὸ τονίζεται τρεῖς φορές, μὲ τὴν κλιμάκωση *ὑπερβασίῃ δηλήσατο ὄρκια πιστά*²⁸, (στ.19), *ὕβρισε δ' ἐς τὸ στέμμα κατὰ σπονδάς τε πάτησε*²⁹(στ. 20), καί, τέλος, *ὄρκων τ' ἀθέτησις ἄθεσμος* (στ. 22). Ἡ πρώτη περίπτωσις, μάλιστα - *ὑπερβασίῃ δηλήσατο ὄρκια* - καθὼς ὁ Χριστόφορος εἶναι δεξιότεχνος στὰ λογοπαίγνια, πρέπει νὰ λειτουργεῖ καὶ ὡς ἓνα εἶδος χρονικοῦ προσδιορισμοῦ, ἀφοῦ ὡς γνωστὸν *ὑπερβασία* σημαίνει καὶ Πάσχα³⁰, καὶ βεβαίως τὰ σχέδια τοῦ Καλαφάτη ἄρχισαν νὰ ἐφαρμόζονται ἀκριβῶς μετὰ τὸ Πάσχα. Τὸ ποίημα καταλήγει μὲ ἀναφορά στοὺς θρήνους τοῦ Μιχαήλ:

*Νῦν δὲ βαρυστενάχων γοερὸν βοάει κακοδαίμων
οὐλομένην καλέων βασιλείην, ἣν βασιλέυσσα* (στ. 24-25)

ἀκριβέστατη συμπλήρωση τῶν ἱστοριογραφικῶν κειμένων³¹. Βεβαίως ὁ ἀπώτερος σκοπὸς τοῦ Χριστοφόρου ἦταν διδακτικός: ἡ τραγικὴ μοῖρα τοῦ Καλαφάτη προβάλλεται ὡς *ὀψιγόνους ὑπόδειγμα* (στ. 27)³².

Εἶχε ἄραγε ὑπ' ὄψιν του ὁ Ψελλὸς τὴν ποιητικὴ αὐτὴ ἐκδοχὴ τῶν γεγονότων, ὅταν γράφει ὅτι καὶ ὁ ἴδιος δὲν θὰ ἀνέφερε τὸ γεγονὸς τῆς τραγικῆς κατὰληξης τοῦ Καλαφάτη, ἂν δὲν κατανοοῦσε ὅτι μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν θὰ ἀποσιωποῦσε τὸ *καιριώτατον τῆς ἱστορίας*, καὶ τονίζει κατηγορηματικὰ *οὔτε γὰρ ἂν ποιητῆς*

24. Περβλ. Ἰλ. Ε 209: *κακῇ αἴσῃ*.

25. Ἰλ. Ε 403: *αἴσულὰ ῥέζων*.

26. Ἰλ. Ε 319: *ἐλήθετο συνθεσιάνων*.

27. Ἡοῖδος, *Θεογονία*, στ. 471: *μητὴν συμφράσασθαι*.

28. Περβλ. *ὑπερβασίῃ Διὸς ὄρκια δηλήσασθαι*, Ἰλ. Γ 107.

29. Εἶναι εὐνόητο ὅτι μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν ὁ λόγιος προσαρμόζει τὸ λαϊκὸ σύνθημα *στανροπάτην καλαφάτην βασιλέα οὐ θέλομεν*, ὅπως τὸ παραδίδει ὁ Σκυλίτζης (*Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum*, ἔκδ. I. Thurn [CFHB 5], Βερολίνο-Νέα Ὑόρκη 1973), 418.

30. Βλ. G. Lampe, *A Patristic Greek Lexikon*, Ὁξφόρδη 1961, s.v.

31. Βλ. κυρίως Ψελλός, *Χρονογραφία* V. 48-50: I, 114-116.

32. ὅπως ἐξ ἄλλων δηλώνει στὴν *Ἱστορία* του καὶ ὁ Ἀτταλειάτης: *διήγημα γενόμενοι σκυθρῶπων τοῖς μετέπειτα, καὶ πρὸς τὸ κρεῖττον ἐπανόρθωσις τῶν ἀγνωμονεῖν ἐθελόντων πρὸς τοὺς εὐεργετήσαντας* (*Michaelis Attaliotae Historia*, ἔκδ. W. Brunet de Presle - I. Bekker [CSHB], Βόνη 1853, 17).

θεόπνουν τὴν ψυχὴν ἔχων καὶ τὴν γλῶτταν αὐτὴν θεοφόρητον, οὔτε τις ρήτωρ ... οὔτε μὴν φιλόσοφος ... εἰπεῖν τι μετρίως τῶν τηρικαυτὰ πραχθέντων ἰσχύσειαν, ὁ μὲν οἷον σκηνοβατῶν τὴν ἀφήγησιν καὶ ποικίλως μεταμορφούμενος ...³³. Ἡ μὴ-πως ὁ Μυτιληναῖος ἀπάντησε στὴν πρόκληση τοῦ Ψελλοῦ μὲ τοὺς συγκεκριμένους στίχους; Δὲν εἶναι εὐκόλη ἢ ἀπάντηση.

Ὁ Μυτιληναῖος βεβαίως δὲν ἀσχολήθηκε μόνο μὲ τοὺς αὐτοκράτορες, ἀλλὰ στὰ 145 ποιήματα τῆς συλλογῆς του ἔχει θίξει εὐρύτατη ποικιλία θεμάτων καὶ ἐντυπωσιάζει πῶς ἐπιτυγχάνει ἀνάλογα μὲ τὴν περίσταση νὰ ἐπινοήσῃ τὸ κατάλληλο λογοπαίγνιο, νὰ ἀνατρεῖξῃ στὴν μυθολογία, ἢ γενικῶς νὰ ἐκμεταλλευθεῖ τὸ ἀπόθεμα τῶν γνώσεών του ὥστε νὰ δώσῃ ἀναλόγως σοβαρό, ἀστεῖο ἢ εἰρωνικό καὶ σατιρικό τόνο. Στὰ πλαίσια αὐτῆς τῆς ἀνακοίνωσης δὲν εἶναι βεβαίως δυνατόν νὰ ἐπεκταθοῦμε σὲ ὅλα τὰ ποιήματα τῆς συλλογῆς: ἀρκούμεθα στὴν ἐπιλογή τριῶν μόνο χαρακτηριστικῶν δειγμάτων.

Στὸ ἐπιτύμβιο γιὰ τὸν Γεώργιο Μανιάκη³⁴ ὁμιλεῖ ὑποτίθεται ὁ γενναῖος στρατηγός, ἀπευθύνεται αὐτοπροσώπως σὲ ὅλους τοὺς γενναίους ἄνδρες καὶ τοὺς προειδοποιεῖ ὅτι τὴν ἀνδρεία του δὲν τὴν ἄφησε στὴν γῆ· τὴν ἔχει πάρει μαζί του στὸν ἄλλο κόσμο, καὶ μάλιστα ὄχι μακριά του, ἀλλὰ στὰ ἴδια του τὰ χέρια, κάτω ποὺ μᾶς θυμίζει βεβαίως τὰς *οἰκιοχειρὺς πληγάς*, ὅπως γράφει ὁ Ἀτταλειάτης³⁵, ποὺ τόσο ἔτρεμαν οἱ ἀντίπαλοί του.

Σὲ ἓνα ἄλλο ποίημα³⁶ ὁ Χριστόφορος εἰρωνεύεται κάποιον ἀδέξιο ἡνίοχο, ὀνόματι Ἰεφθάε, ποὺ συνέτριψε τὸ τέθριππό του ἀκριβῶς μπροστὰ στὰ ὄργανα τοῦ Ἱπποδρόμου: δηλώνει πῶς τὰ θαυμάζει, γιατί ἀποδείχθηκαν πιὸ δυνατὰ καὶ ἀπὸ τὴν λύρα τοῦ Ὁρφέα, ἀφοῦ ἔστω καὶ χωρὶς νὰ ἤχοῦν³⁷ τράβηξαν τὰ ἄλογα, τὸ ἄρμα καὶ τὸν ἡνίοχο. Τελικὰ ὁ ποιητὴς συνιστᾷ στὸν ἄρματηλάτη νὰ κάνει ἄλλο ἐπάγγελμα, ἀφοῦ καὶ τέσσερις Πηγάσους νὰ ζέψῃ, δὲν θὰ μπορέσει νὰ συναγωνιστεῖ τοὺς ὑπολοίπους ἡνίοχους. Τὸ ποίημα, σὲ συνδυασμὸ μὲ ἓνα ἄλλο, ποὺ περιγράφει ἄρματοδρομία, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὥς τὸ τέλος³⁸, ἔχει τὸ ἐνδιαφέρον του, μεταξὺ

33. Ψελλός, *Χρονογραφία* V. 24: I, 101.

34. Ποίημα ἀρ. 65, Kurtz, *ὁ. π.*, σ. 39. Ὁ Χριστόφορος πιθανότατα εἶχε ἀφιερώσει καὶ ἄλλο ποίημα στὸν Μανιάκη: βλ. Σ. Λάμπρος, Ἡ ἀποστασία καὶ ὁ θάνατος τοῦ Μανιάκη, *Ιστορικά Μελετήματα*, Ἀθήνα 1886, 152-166, καθὼς καὶ τοῦ ἰδίου, Τὰ ποιήματα Χριστοφόρου τοῦ Μυτιληναίου καὶ ἡ ἐκδοσὴ τοῦ Ἐδουάρδου Kurtz, *NE* 2 (1905), 169-179.

35. Ἀτταλειάτης, 56.

36. Ποίημα ἀρ. 6, Kurtz, *ὁ. π.*, σ. 3-4.

37. Πρβλ. καὶ N. Maliaras, *Die Orgel im byzantinischen Hofzeremoniell des 9. und 10. Jahrhunderts. Eine Quellenuntersuchung*, Μόναχο 1991, 130-132.

38. Ποίημα ἀρ. 90, Kurtz, *ὁ. π.*, σ. 56-60. Βλ. καὶ σύντομο σχολιασμὸ ἀπὸ τὸν G. Dagron, *L'organisation et le déroulement des courses d'après le Livre des Cérémonies*, *TM* 13 (2000), 172.

άλλων και διότι θυμίζει ότι ο κόσμος των ήνιόχων δέν περιοριζόταν στους έπιφανείς και λαμπρούς που έξυμνήθηκαν στην *Παλατινή Άνθολογία*.

Ό Χριστόφορος σχολίασε ποιητικά και θέματα οικονομικής φύσεως σε ένα έπίγραμμα του³⁹, που μάλλον χρονολογείται στα χρόνια του Μιχαήλ του Παφλαγόνος⁴⁰: φαίνεται να έχει έμπνευσθει από άλλο έπίγραμμα – ή ένδεχομένως και από εικονογραφικό πρότυπο – με τó θέμα του άσάτου βίου: διαπιστώνει ότι μπορεί να γυρίζει ó τροχός, αλλά γυρίζει άκανόνιστα και άκατάστατα:

*κᾶν γάρ δειήση συστραφέντα τὸν βίον
κύκλους ἐλίπτειν βακχιῆς ἀταξίας,
ἐν μὲν χιλίοις πλουσίοις ἢ μυρίοις
εἷς δυστυχήσας συγκάτεισι τοῖς κάτω,
ἐν δ' αὖ πένησιν ἀθλίοις τρισμυρίοις
τρεῖς εὐπραγοῦσι καὶ γίνονται τῶν ἄνω* (στ. 7-12).

Και παρακάτω:

*ἀλλ' οἱ μὲν αὐτῶν οὐκ ἀναγκαῖον μόνον
κατατρυφῶσιν, ἀλλὰ καὶ πολλῶ πλέον
καὶ τοῖς περιττοῖς ἐντρυφῶσι τοῦ βίου,
οἱ δὲ γλίσχονται καὶ μονοβλώμον τρύφους
ἢ μάλλον εἰπεῖν καὶ τραπέζης ψυχίων* (στ. 20-24).

Ό Μυτιληναῖος βεβαίως δέν είναι οικονομολόγος, και ή μόνη λύση που βλέπει ώστε να διορθωθεί αυτή ή «άνιση κατανομή του πλούτου» και ό υπέρμετρος «καταναλωτισμός» είναι ή θεϊκή παρέμβαση, την όποία έπικαλεϊται: μόνο με έναν νέο κατακλυσμό ή σεισμό θα ίσοπεδωθοῦν όλα κυριολεκτικώς και μεταφορικώς⁴¹.

Συγκρινόμενος με τόν Μυτιληναῖο ό Ίωάννης Μαυρόπους ως ποιητής φαίνεται να έχει πιο περιορισμένη θεματολογία, αλλά αντιπαραθέτοντας τούς δύο αὐτούς τόσο όμοιους αλλά και άνόμοιους συγχρόνως ποιητές, πρέπει να μην λησμονοῦμε ότι ό Μυτιληναῖος έγραψε μόνο στίχους, ενώ ό Μαυρόπους έπεκτάθηκε και στην έπιστολογραφία, αλλά και στην συγγραφή λόγων⁴². Άπό τὰ έπι-

39. *εις τήν τοῦ βίου ἀνίστητα*: ποίημα άρ. 13, Kurtz, ό. π., σ. 8-9.

40. Τὰ ποιήματα έχουν άνταγραφεί στο χειρόγραφο κατά χρονολογική σειρά (βλ. Follieri, ό. π., 134).

41. Οί Α. Kazhdan – Ann Wharton-Epstein (*Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London 1985, 317) παραπέμπουν στο ποίημα άπομονώνοντας όμάδα στίχων με τέτοιο τρόπο που μπορεί να όδηγήσει σε παρερμηνείες.

42. Πά τόν λόγο γενικά βλ. Ά. Καρπόζηλος, *Συμβολή στη μελέτη του βίου και του έργου του Ίωάννη Μαυρόποδος*, Ίωάννινα 1982. Συνολική έκδοση των κεμένων του: P. de Lagarde, *Iohannis*

γράφματά του ένδεικτικά θά ξετάσουμε τὰ πέντε ἐπιτύμια (ἀρ. 81-85)⁴³ πού συνέθεσε γὰ τὸν Κωνσταντῖνο τὸν Μονομάχο, τὸν ὁποῖο βεβαίως τὸν εἶχε ἐγκωμιάσει τόσο σὲ ἐπιγράμματα, ὅσο καὶ σὲ ἄλλα ἔργα του⁴⁴. Ἐξετάζοντας τὴν μορφή τῶν κειμένων αὐτῶν παρατηροῦμε ὅτι ἐκ πρώτης ὄψεως ἀκολουθοῦν τὰ παραδεδομένα πρότυπα, στὴν οὐσία ὅμως ἔχουν μία σημαντικὴ διαφορὰ: ἐνῶ τὰ ἐπιτύμια ἄλλων οἰκείων τοῦ Μαυρόποδος⁴⁵ δὲν φεῖδονται ἐπαίνων καὶ καλῶν λόγων γὰ τοὺς τεθνεῶτες, τὰ ἐπιγράμματα γὰ τὸν Μονομάχο δὲν ἀναφέρονται καθόλου στὶς ἀρετὲς καὶ στὶς καλὰς πράξεις τοῦ θανόντος καὶ δὲν ὑπάρχει ἴχνος ἐπαίνου. Τόσο τὸ πρῶτο, πού ἀπευθύνει ὁ ἴδιος ὁ Μαυρόπουλος στὸν Θεό, ὅσο καὶ τὰ τέσσερα ἄλλα, στὰ ὁποῖα ὑποτίθεται ὅτι ὁμιλεῖ ὁ ἴδιος ὁ Μονομάχος, περιλαμβάνουν ἀπλῶς ὑπόμνηση τῆς ματαιότητος τῶν ἐγκοσμίων συνοδευόμενη ἀπὸ προσευχὴ νὰ συγχωρηθοῦν οἱ ἁμαρτίες τοῦ αὐτοκράτορα: Τὸ πρῶτο (ἀρ. 81) π.χ. καταλήγει

*καὶν αὐτὸς ὡς ἄνθρωπος ἡμάρτηκέ σοι
ἡ πίστις οὖν εὐσπλαγχνε τοῦτον σωσάτω* (στ. 19-20)⁴⁶.

Δὲν πρέπει νὰ εἶναι τυχαία ἡ ἰδιομορφία αὕτη τῶν συγκεκριμένων ἐπιτυμίων γὰ τὸν Μονομάχο. Ὁ Μαυρόπουλος κάπως ἔπρεπε νὰ σχολιάσει ποιητικὰ καὶ αὐτὸς τὸν θάνατο τοῦ ἄλλοτε εὐεργέτη του καὶ θεώρησε πρόσφορο καὶ ἀξιοπρεπὴ τὸν τρόπο νὰ ἐκφράσει ἀπλῶς ἀόριστα τὴν ἔννοια τῆς ἁμαρτίας⁴⁷ καὶ νὰ ἀνατέμψει δέηση γὰ τὴν σωτηρία τοῦ αὐτοκράτορα χωρὶς νὰ τὸν θίγει ἐμφανῶς.

Euchaitorum metropolitae quae in codice Vaticano graeco 676 supersunt, Abhandlungen der hist.-philolog. Klasse der königl. Gesellschaft der Wiss. zu Göttingen, 28/1 (1882). Οἱ ἐπιστολὲς καὶ σὲ νέα κριτικὴ ἔκδοσι ἀπὸ τὸν Α. Καρποζίλος, *The Letters of Ioannes Mauropous, metropolitan of Euchaita* [CFHB 34], Θεσσαλονίκη 1990.

43. ἔκδ. de Lagarde, *δ. π.*, 39-41.

44. Βλ. Καρπόζηλος, *Συμβολή*, 87.

45. ἀρ. 35-39, ἔκδ. de Lagarde, *δ. π.*, 19-23.

46. Ἀξιοσημείωτες πάλι εἶναι οἱ φράσεις τοῦ δευτέρου ἐπιγράμματος (ἀρ. 82), *κατετρύφησα τῆς ἐξουσίας* (στ. 7), *παχυνθεὶς καὶ πλατυνθεὶς ἐν βίῳ / ἄρτι στενοῦμαι τῷ βραχεὶ τούτῳ λίθῳ* (στ. 10-11), *ἄλλα καὶ τοῦ τρίτου* (ἀρ. 83) *ἐγὼ μὲν ἐν στενῷ κείμει λίθῳ* (στ. 7) καὶ *ἀνάπλασον πάλιν τὸν λελυμένον* (στ. 10). Παρόμοιες φράσεις ἀναμφιβόλως ἀποτελοῦν συνήθεις τόπους τῶν ἐπιτυμίων, ἀλλὰ καὶ ὅπωςδήποτε ὅποιος εἶχε τὴν εἰκόνα τοῦ ἀρρώστου ἀπὸ τὴν ποδάρχα Μονομάχου (βλ. τὴν ἀνακοίνωση τοῦ R. Radí, στὸν παρόντα τόμο, σ. 381-392) δὲν θά δυσκολευόταν νὰ κατανοήσῃ τὴν διαφοροποιημένη σημασία τους καὶ τοὺς ὑπαινιγμούς στὴν ἀσθένεια τοῦ αὐτοκράτορα (χαρακτηριστικότερες οἱ περιγραφὲς τοῦ Ψελλοῦ, *Χρονογραφία* VI. 127-131: II, 155-165). Ἐδῶ πάντως πρέπει νὰ σημειωθεῖ σχετικὰ καὶ ὅτι ὁ Α. Kazhdan (Some Problems in the Biography of John Mauropous. II, *Byz* 65 [1995], 370) εἶχε ὑποστηρίξει πῶς ὁρισμένα ἀπὸ τὰ ἐπιγράμματα πού προαναφέρθηκαν ἴσως νὰ μὴν ἀναφέρονται στὸν Κωνσταντῖνο τὸν Μονομάχο· εἰδικὰ τὸ ἐπίγραμμα ἀρ. 83 τὸ συνδέει μὲ τὸν Ρωμανὸ Δ' Διογένη.

47. Ἐνδεικτικὰ γὰ τὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς καὶ τὸ χωρίο τοῦ Ἀτταλεῖα, 51: *οὐρανία πλεγγὺ τοῦτον ἐκ μέσου πεποῦρκε, περῶμενον ἀλλοῦσαι τὰ καλῶς δεδογμένα πρὸς τὴν εὐσεβὴ διανέμειαν*.

Τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, φαίνεται ὅτι ὁ Ἰωάννης Μαυρόπουλος εἶχε δυσκολίες ἀντίστοιχες μὲ τὸν Ψελλό, ποὺ ὁμολογεῖ στὸ ἱστορικό του ἔργο *διὰ τοῦτον γοῦν ἐγὼ τὸν ἄνδρα τὴν ἱστορίαν ἀπεπεμπόμην ἀεὶ ἥκιστα βουλόμενος προστερίψασθαι τινα μῶμον αὐτῷ καὶ τινα τὸν οὐ καλῶς αὐτῷ πεπραγμένων καὶ ἃ λανθάνειν καλὸν ἀνακαλύψαι τῷ λόγῳ*⁴⁸.

Ὡς παράλληλο σὲ αὐτὴν τὴν ποιητικὴ ἀναδρομὴ σὲ κρίσιμα περιστατικά τοῦ 11ου αἰῶνα ποὺ προηγήθηκε χρησιμοποιοῦντο ἀρκετὰ ὁ Ψελλός· θέλοντας πλέον νὰ ἀναφερθοῦμε καὶ στὰ ποιήματα τοῦ ἴδιου – ἀπὸ τοὺς πολυγραφότερους βυζαντινοὺς συγγραφεῖς, ὅχι μόνον στὸν χῶρο τῆς πεζογραφίας, ἀλλὰ καὶ στὸν χῶρο τῆς ποίησης, ξενίζει, ἀλλὰ δὲν ἐντυπωσιάζει τὸ ὅτι οἱ ἀναφορὲς τῶν ποιημάτων του στὴν ἐπικαιρότητα εἶναι ἐλάχιστες, σὲ ποσοστὸ ἀντιστρόφως ἀνάλογο τῆς ἔκτασης τῶν στίχων του⁴⁹. Πέραν τοῦ ὅτι ἡ πλειονότητα τῶν ἐμμέτρων κεμένων του ἔχει συντεθεῖ γιὰ καθαρὰ λόγους διδακτικoύς⁵⁰, δημιουργεῖται καὶ ἡ ἐντύπωση ὅτι ὁ Ψελλός φαίνεται νὰ ἔχει ἐξαντλήσει ὅσα ἤθελε νὰ πεῖ γιὰ τὴν σύγχρονη του ἐπικαιρότητα στὴν τόσο ἰδιόμορφη καὶ ἄκρως προσωπικὴ *Χρονογραφία* του καὶ στὰ ἄλλα πολιτικά κείμενά του. Πάντως ὁρισμένα ἀπὸ τὰ βασικὰ γνωρίσματα τοῦ χαρακτήρα τοῦ Ψελλοῦ – τὴν φιλοδοξία, τὴν ματαιοδοξία, τὸν ὑπέρεμετρο ἐγωισμό⁵¹ – μποροῦμε νὰ τὰ διακρίνουμε καὶ στὰ λίγα ἀπὸ τὰ ποιήματά του ποὺ φανερῶνουν κάπως περισσότερο σύνδεσμο μὲ ἐπικαιρὰ γεγονότα καὶ καταστάσεις τῆς ἐποχῆς, καθὼς συνδέονται σχεδὸν πάντα μὲ τὶς προσωπικὲς του φιλοδοξίες. Π.χ. στὰ πρῶτα βήματα τῆς σταδιοδρομίας του ἀπηύθυνε ποίημα⁵² πρὸς τὸν τότε αὐτοκράτορα Μιχαὴλ Δ' καὶ δηλώνει ὅτι τὰ γράμματα ἦταν γιὰ τὸν ἴδιο *μέλημα καὶ σπουδάσμα καὶ βίος*, χάριν τῶν ὁποίων τὰ περιφρόνησε ὅλα, καὶ προτίμη-

48. Ψελλός, *Χρονογραφία* VI. 22: I, 128.

49. Οἱ ἐμμετρες συνθέσεις του ἀνέρχονται σὲ 92 στὴν πρόσφατη συγκεντρωτικὴ ἔκδοσή τους, ἡ ὁποία καταλαμβάνει οὐτὲ λίγο οὐτὲ πολὺ 464 σελίδες: Michael Psellus, *Poemata*, ἔκδ. L. G. Westerink, Στουτγάρδη-Λυβία 1992.

50. Πά νὰ διευκολύνει τὴν ἐκπαίδευση, ἐπὶ παντὸς τοῦ ἐπιστητοῦ, τοῦ μαθητῆ του καὶ μελλοντικοῦ αὐτοκράτορα Μιχαὴλ Ζ' Παραπανάκη. Ἐπὶ πλέον δύο ἀπὸ τὰ ποιήματα τοῦ Ψελλοῦ (ἀρ. 21 καὶ 22 τῆς ἔκδοσης Westerink) συνδέονται μὲ προσωπικὰ περιστατικά τῆς ζωῆς του, καθὼς ἀποτελοῦν σφοδρὴ ἐπίθεση ἐναντίον συγκεκριμένων προσώπων, ποὺ τὸν κακολόγησαν. Ὁ ἀρ. 21 ἔχει χαρακτηριθεῖ ἀπὸ τὸν Hunger, *ὁ. π.*, 2, 251, ὡς ἕνα εἶδος λεξικοῦ τῶν βυζαντινῶν ὕβρεων. Τὸ δεύτερο (ἀρ. 22) πάλι ἔχει συντεθεῖ ὡς παρωδία ἐκκλησιαστικοῦ κανόνα· βλ. Κ. Μητσάκης, Βυζαντινὴ καὶ Νεοελληνικὴ παραῤῥηματογραφία, *Κληρονομία* 4 (1972), 348-351 [= *Τὸ ἐμψυχοῦν ὕδωρ*, Ἀθήνα 1983, 134-136].

51. Πά νὰ περιοριστοῦμε σὲ μερικοὺς μόνο ἀπὸ τοὺς ἀνηθικοὺς χαρακτηρισμοὺς ποὺ κατὰ καὶ-ροὺς τοῦ ἔχουν ἀποδοθεῖ, βλ. Ἐ. Κριαρᾶς, Ὁ Μιχαὴλ Ψελλός, *Βυζαντινά* 4 (1972), 116-118.

52. Ποίημα ἀρ. 16, Westerink, *ὁ. π.*, 238.

σε νὰ ζήσει *ταπεινὸν καὶ κεκρυμμένον βίον* (στ. 1-6). Ἐνα μόνο δὲν παρέλειψε: προσευχόταν συνέχεια νὰ μπορέσει ὁ αὐτοκράτορας νὰ ἀντιμετωπίσει ἐπιτυχῶς «τὸ δεινὸν νέφος» ποὺ λίγο ἔλειψε νὰ σβήσει «τὰς λαμπηδόνας» (στ. 9-10)⁵³. Καὶ ἐφ' ὅσον οἱ εὐχές του ἔπιασαν τόπο, παρακαλεῖ τὸν αὐτοκράτορα νὰ τοῦ δώσει μία θέση νοταρίου.

*Σὺ δ' ἀντιδοῖς τὴν κατ' ἀξίαν δόσιν
τοῖς σοῖς με πάντως συμβαλὼν νοταρίοις* (στ. 16-17).

Ὁ Ψελλὸς ὡς γνωστὸν ἔγραψε καὶ περὶ τοὺς 450 στίχους «εἰς τὴν τελευταίαν» τῆς ἐρωμένης τοῦ Μονομάχου, τῆς περιφημῆς Σκλήραινας⁵⁴: Μεταξὺ τῶν στίχων αὐτῶν ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ προτροπές του πρὸς τὸν αὐτοκράτορα:

*στρέψον δὲ τὸν νοῦν τοῦ πάθους ὡς ἐκ ζάλης
εἰς τὸν φαινὸν τῶν ἀνακτόρων λύχον,
τὸ κοινὸν ἐντρύφημα τῆς οἰκουμένης,
τὸ λαμπρὸν ἀγλαῖσμα τῆς ἀλουργίδος,
τὸ τοῦ κράτους στήριγμα τῆς σκηπτουχίας,
τὸ τοῦ στέφους ἔρεισμα τῶν ἀνακτόρων,
τὸν πύργον ἢ τὸ τεῖχος καὶ τὴν βάσιν,
Ζωὴν, τὸ καλλώπισμα γῆς τε καὶ πόλου.
Ἰδὼν δὲ πᾶσαν τοῦ προσώπου τὴν χάριν
καὶ τὴν ἀπαστρέπτουσαν ἀστροφεγγίαν
παρηγόρησον τὴν σεαυτοῦ καρδίαν* (στ. 427-437)⁵⁵.

Παρόμοια προτροπὴ πρὸς τὸν σύζυγο, νὰ παρηγορηθεῖ γιὰ τὸν θάνατο τῆς ἐρωμένης του ἀπὸ τὴν νόμιμη σύζυγο, ἂν κάποιος λάβει ὑπ' ὄψιν καὶ τὸν χαρακτήρα τοῦ Ψελλοῦ, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ὑποκρύπτει καὶ κάποια εἰρωνεῖα.

Ἄλλη περίπτωση: Ὅταν τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1057 ἀνῆλθε στὸν θρόνο ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνός, ὁ Ψελλὸς δὲν ἔχασε τὴν εὐκαιρία νὰ συνθέσει ἐγκωμιαστικὸ ποίημα⁵⁶. Γενικὴ εὐφορία, ὅπως γράφει, προκάλεσε ἡ ἐνθρόνιση, ποὺ χαρακτηρίζεται

*εὐάγγελον σκῆπτημα τοῦ παντὸς χρόνου,
εὐῆχον οἰώνισμα, κήρυγμα ξένον* (στ. 42-43).

53. Τὸ ἀόριστο *αὐθις ἀγέντος* (στ. 11) ὀδηγεῖ στὴν εἰκασία ὅτι πρόκειται γιὰ τὴν ἀναξωπύρωσι τῶν βυζαντινοβουλγαρικῶν διαμαχῶν περὶ τὸ 1040.

54. Ποίημα ἀρ. 17, Westerink, *ὁ. π.*, 239-252.

55. Βεβαίως δὲν γνωρίζουμε ἂν ὁ Ψελλὸς ἔγραψε ἀνάλογο ποίημα μερικά χρόνια ἀργότερα ὅταν πέθανε ἡ Ζωή, καὶ τί λόγια θὰ ἔβρωσε στὴν περίπτωση ἐκείνη γιὰ νὰ παρηγορήσει τὸν Μονομάχο.

56. Ποίημα ἀρ. 18, Westerink, *ὁ. π.*, 252-254.

Φυσικά ὁ «εὐάγγελος κήρυξ» τοῦ αἰσίου μηνύματος γιὰ τὴν νέα ἐξουσία εἶναι ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας, πὺν προβλέπει ὅτι

*Σὼν γὰρ τροπαίων πᾶσαν ἐμπλήσεις χθόνα
καὶ πᾶσα γλῶσσα σὺς ἀννυμήσει πόνους
μέτροις τε ποικίλλουσα καὶ λόγοις ἅμα* (στ. 56-58).

Βεβαίως ὅταν εἶναι γνωστὸ τί προηγήθηκε, ἄλλα καὶ ὁ ρόλος τοῦ ἴδιου τοῦ Ψελλοῦ καὶ οἱ διάλογοί του μὲ τὸν Ἰσαάκιον⁵⁷, δὲν μπορεῖ κάποιος παρὰ νὰ θυμηθεῖ τὴν χαρακτηριστικὴ φράση τοῦ τελευταίου *μᾶλλον ἐφίλουν τότε τὴν σὴν γλῶτταν ὑβρίζουσιν ἢ νῦν εὐφημοῦσαν τε καὶ θαυπεύουσιν*⁵⁸.

Ἐκτενὲς ποίημα⁵⁹ συνέθεσε ὁ Ψελλὸς καὶ ὅταν ἀποδείχθηκαν ψευδεῖς οἱ προβλέψεις κάποιων ὅτι ὁ Ἰσαάκιος ἐπρόκειτο νὰ πεθάνει κατὰ μῆνα Αὐγούστο (τοῦ 1058 ἢ τοῦ 1059). Ἐπαινοῦνται οἱ πράξεις τοῦ Ἰσαακίου καὶ τὸ ποίημα καταλήγει μὲ ἐπικύηση στὸν *μῆνα Αὐγούστο* νὰ εἶναι εὐνοϊκὸς γιὰ τὸν πραγματικὸ *Αὐγούστο*, τὸν αὐτοκράτορα:

*Αὐγούστος ὦν Αὐγούστον ἀσπάζον πλέον
καὶ πολλάκις πρόσελθε τῷ στεφνφόρῳ
εὐκράτος, ἡδύς, εὐμενής, ζωηφόρος,
ὥς ἂν σε πρῶτον θήσομαι μνηῶν κύκλοις
ἄνακτα πανσέβαστον αὐτοῦ τοῦ χρόνου,
Αὐγούστον αὐτόχρημα καὶ στεφνφόρον* (στ. 103-108).

Τέλος, πρέπει νὰ σημειωθεῖ καὶ ὅτι οἱ ἔπαινοι τοῦ Ψελλοῦ πρὸς τὸν Ἰσαάκιον ἐκφράζονται μὲ τὴν χρῆση παραδοσιακῶν τόπων καὶ κορυφώνονται στὸ ἐπιτύμβιο ποῦ τοῦ ἀφιέρωσε⁶⁰.

Ἡ τριάδα τῶν λογίων πὺν προαναφέρθηκε πλαισιώνεται βεβαίως καὶ ἀπὸ ἄλλους ποιητές, κατὰ κανόνα ὀλιγογράφους: στίς στιχουργικὲς τους ἀναζητήσεις διακρίνεται μερικὲς φορὲς ἡ προσπάθεια νὰ ἀνταποκριθοῦν σὲ ἐπικαιρὲς τους καταστάσεις, ὅπως π.χ. ἡ σειρὰ ἐπιγραμματίων πὺν συνετέθησαν ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ

57. *Χρονογραφία* VII. 39: II, 105-106.

58. *Χρονογραφία* VII. 42: II, 108.

59. Ποίημα ἀρ. 19, Westerink, ὁ. π., 254-257.

60. Ποίημα ἀρ. 20, Westerink, ὁ. π., 258. Προσφάτως ἡ Ἄννα Μαβαβά-Χατζηνικολάου (Τριφεγγὴς ἔνθεος μοναχία, *ΔΧΑΕ* 21 [2000], 221-226) ἀπέδωσε στὸν Ψελλὸ ἓνα ἀκόμα ἐπίγραμμα ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὴν ἐπικαιρότητα: ἀναφέρεται στὴν στέψη τοῦ Ρωμανοῦ Δ' Διογένη τὸ 1067 ὡς συμβασιλεύς τῆς Εὐδοκίας καὶ τοῦ Μιχαὴλ Ζ'.

τῆς ἔκδοσης τῶν ὕμνων τοῦ Συμεὼν τοῦ Νέου Θεολόγου⁶¹, ἢ τὸ ἀνώνυμο ἐπιτύμβιο ἐπίγραμμα γιὰ τὸν Ρωμανὸ Δ' τὸν Διογένη⁶².

Ἐνδιαφέρον, ἐπίσης, παρουσιάζουν καὶ τὰ ἐλάχιστα ὑπολείμματα ἀνωνύμων δημῶδων στίχων ποὺ ἀναφέρονται σὲ γεγονότα τῆς ἐποχῆς. Τὰ δείγματα αὐτὰ εἶναι περιορισμένα, διότι οἱ βυζαντινοὶ ἱστοριογράφοι σὲ παρόμοιες περιπτώσεις ὅπως εἶναι γνωστὸ, ἢ ἀρκοῦνται σὲ γενικόλογες διαπιστώσεις ἢ παραθέτουν κείμενο παραλλαγμένο τόσο ὡς πρὸς τὴν γλώσσα, ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὸ μέτρο⁶³. Ἄν καὶ στίς γενικὲς τους γραμμὲς εἶναι γνωστὰ, ἀφοῦ τὰ ἀναφέρουν συνήθως οἱ ἱστορικοὶ τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας ἢ οἱ μελέτες περὶ μετρικῆς, ὡς πρῶτα δείγματα τῶν ἀπαρχῶν τῆς δημῶδους λογοτεχνίας, τίς περισσότερες φορὲς ὅμως παρατίθενται ἀπομονωμένα ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ τους πλαίσιο, καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν ἀπαριθμοῦνται ἐδῶ συγκεντρωμένα, ὡς ἐπίλογος κατὰ κάποιον τρόπο τῶν παρατηρήσεων ποὺ προηγήθηκαν, ἐπειδὴ, ἔστω καὶ σὲ περιορισμένη κλίμακα, δηλώνουν ὅτι καὶ ἡ λαϊκὴ μούσα ἀντιμετώπιζε μὲ κριτικὴ διάθεση καὶ θυμηδία διάφορα «κρίσιμα» περιστατικὰ τῆς ἐποχῆς.

Ἡ πρώτη ἀνάλογη περίπτωση κατὰ χρονολογικὴ σειρὰ ἀνευρίσκεται στὸν Ζωναρᾶ, στὸ σημεῖο ποὺ ἐξιστορεῖται τὸ ἄδοξο τέλος τῆς στάσης τοῦ προέδρου Θεοδοσίου Μονομάχου, ἑξαδέλφου τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου, ἐναντίον τοῦ διαδόχου του Μιχαῖλ Γ' Στρατιωτικοῦ, γύρω στὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1056: μεταξὺ ἄλλων ἀναφέρεται καὶ ὅτι εἰς τοῦτο δὲ τέλος τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτῷ καταντήσαντος, ὁ δημῶδης ὄχλος ἐπεγγελῶντες αὐτῷ ῥήματά τινα συνθέντες ἐπῆδον αὐτῷ· τὰ δ' ἦσαν

ὁ μωρὸς ὁ Μονομάχος, εἴ τι ἐφρόνει, ἐποίησε ⁶⁴.

61. Κομίνης, *Ἐπίγραμμα*, 144-146· J. Koder, Die Hymnen Symeons, des Neuen Theologen. Untersuchungen zur Textgeschichte und zur Edition des Niketas Stethatos, *JÖB* 15 (1966), 189-190· W. Hörandner, La poesie profane et la connaissance des auteurs anciens, *TM* 6 (1976), 248-249.

62. Ἐχει δημοσιευθεῖ ἀπὸ τὸν C. de Boor, *Theophanis Chronographia*, τόμ. 2, Λιψία 1885, 379.

63. Χαρακτηριστικὴ ἡ περίπτωση τῆς περιγραφῆς τῶν πανηγυρισμῶν τοῦ πλήθους γιὰ τὴν φυγὴ τοῦ Μιχαῖλ Καλαφάτη: ὁ Ψελλὸς ἀρκεῖται νὰ ἀναφέρει τὸ δ' ὅσον δημῶδες καὶ ἀγοραῖον χοροὺς τε συνίστασαν καὶ ἐπετραγῶδουν τοῖς γεγονόσιν, αὐτόθεν μέλη ποιούμενοι (*Χρονογραφία* IV. 38: I, 109), καὶ ὁ Ζωναρᾶς (*Ioannis Zonarae Epitome Historiarum libri XIII-XVIII*, ἔκδ. Th. Büttner-Wobst [CSHB], Βόννη 1897, XVII. 19. 22: III, 612): καὶ μέλη συντιθέντες ἐπετραγῶδουν αὐτοῖς. Ἀλλὰ καὶ ἡ φράση «Σταυροπάτην Καλαφάτην βασιλέα οὐ θέλομεν» (Σκυλίτζης, 418), βεβαίως ἦταν ἓνα ρυθμικὸ σύνθημα.

64. Ζωναρᾶς XVIII. 1. 14: III, 656 ἢ, ὅπως ἀποδίδει τὴν τελευταία φράση ὁ πρόωρα χαμένος μελετητὴς τοῦ Ζωναρᾶ, ὁ Ἰωρδάνης Γρηγοριάδης, «ὁ χαζὸς ὁ Μονομάχος ἔκανε ὅ,τι τοῦ πατέρι». Πρβλ. Σ. Ζαμπέλιος, *Ἀσματα δημοτικὰ τῆς Ἑλλάδος*, Κέρκυρα 1852, 362· S. Lampros, *Collection de*

Ἄν καὶ πρόκειται γιὰ ἔμμετρη παροιμία, ὡς δευτέρη χαρακτηριστικὴ περιπτώση πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ καὶ ἡ περίφημη φράση τοῦ πατριάρχου Μιχαὴλ Κηρουλαρίου (ὡς ἀπειλὴ πρὸς τὸν Ἰσαάκιο Κομνηνὸ) *ἐγὼ σε ἔκτισα, φοῦρνε, καὶ ἐγὼ νὰ σὲ χαλάσω* (στὸν Συνεχιστὴ τοῦ Σκυλίτζη⁶⁵).

Ἀκολουθεῖ χρονολογικὰ τὸ πασίγνωστο «ῥομάτιον» *Τὸ Σάββατον τῆς Τυρινῆς, χαρῆς, Ἀλέξης, ἐνόησές το, καὶ τὴν Δευτέραν τὸ πρωὶ ὕπα καλῶς, γεράκιν μου*⁶⁶, τὸ ὁποῖο, σύμφωνα πάντα μετὰ τὴν Ἄννα Κομνηνὴν, συμβολίζει τὴν ταχύτητα τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Ἀλεξίου, στὴν ἀντεπίθεση ποὺ τὸν ὀδήγησε στὸν θρόνο, με ἀφετηρίαν τὴν 14η Φεβρουαρίου 1081.

Ἡ συμβατικὴ χρονολογία ποὺ καθορίζει τὰ πλαίσια στὰ ὁποῖα κινεῖται ἡ θεματολογία τοῦ συνεδρίου θὰ ἐπέβαλλε νὰ καταλιξοῦμε μετὰ τὸ ἄσμα αὐτό, ἀλλὰ ἐπεὶ ὑπάρχουν δύο ἀκόμα χαρακτηριστικὰ παραδείγματα, δὲν μποροῦμε νὰ μὴν τὰ ἀναφέρουμε τελειώνοντας, ἔστω καὶ ὑπερβαίνοντας κατὰ δέκα περίπου χρόνια τὸ ὄριο τοῦ ἔτους 1081. Τὰ διασώζει καὶ τὰ δύο ἡ Ἄννα Κομνηνὴ: ὅταν ὁ Ἀλέξιος Α' ἠττήθηκε ἀπὸ τοὺς Πετсенέγγους στὴν περιοχὴ τῆς Δρίστρας καὶ ἀναγκάστηκε νὰ ὑποχωρήσει στὴν Γολή, *ἔλεγον οἱ πολῖται «Ἀπὸ τὴν Δρίστραν εἰς Γολὴν καλὸν ἀπλῆκτον Κομνηνὴ»*⁶⁷. Ἐπίσης, ἡ βυζαντινὴ πριγκίπισσα, ὅταν

romans grecs en langue vulgaire et en vers, Παρίσι 1880, xi. Ο P. Maas (Metrische Akklamationen der Byzantiner, *BZ* 21 [1912], 28-51) παραδόξως δὲν ἀναφέρει τὴν περίπτωση, με συνέπεια ὁ στίχος νὰ ἀρνοεῖται συνήθως στὴν ξενόγλωσση βιβλιογραφία, παρὰ τὸ ὅτι τὸν εἶχε ὑπενθυμίσει καὶ ὁ Ν. Πολίτης, *Δημῶδη βυζαντινὰ ἄσματα, Λαογραφία* 3 (1911-12), 650.

65. Εὐ. Τσολάκης, *Ἡ Συνέχεια τῆς Χρονογραφίας τοῦ Ἰωάννου Σκυλίτζη (Ioannes Skylitzes Continuatus)*, Θεσσαλονίκη 1968, 104-105. Πρβλ. Ζαμπέλιος, ὁ π., 362· Ν. Πολίτης, *Δημῶδεις παροιμίαι ἐν τοῖς στίχοις τοῦ Μιχαὴλ Γλυκά*, *BZ* 7 (1898), 138-165 καὶ τοῦ ἰδίου, *Παροιμίαι*, Α', Ἀθῆνα 1899, 22· M. Jeffreys, *The nature and origins of the political verse*, *DOP* 16 (1952), 166· M. D. Lauxtermann, *The Spring of Rhythm. An Essay on the Political Verse and other Byzantine metres*, Βιέννη 1999, 66 σσμ. 148.

66. Τὸ χωρίο παρατίθεται μετὰ βάση τὴν νέα κριτικὴ ἔκδοση τῆς Ἀλεξιάδος (*Annae Comnenae Alexias*, ἔκδ. D. R. Reinsch – A. Kambylis [CFHB 40], Βερολίνο-Νέα Ὑόρκη 2001), 2, 4, 8: 65. Πὰ διάφορες εἰκασίες σχετικὰ μετὰ τὴν ἀρχικὴ μορφή καὶ διάταξη τῶν στίχων βλ. Σ. Ζαμπέλιος, ὁ π., 363· S. Lampros, ὁ π., xi σσμ. 2· Maas, ὁ π., 36· Ν. Πολίτης, *Δημῶδη βυζαντινὰ ἄσματα*, 643-645· H.-G. Beck, *Geschichte der byzantinischen Volksliteratur*, Μόναχο 1971, 27. Πρβλ. ἐπίσης, D. R. Reinsch, *Zum Text der Alexias Anna Komnenes*, *JÖB* 40 (1990), 254-255.

67. Ἀλεξιάς, 7, 4, 8: 215. Τὸ χωρίο σημειωτέον ἔχει γραφεῖ στὸ περιθώριο τῶν δύο παλαιωτέρων χειρογράφων Florentinus Laurentianus 70.2 καὶ Paris. Coisl. 311, καθὼς καὶ στὸν Vatic. Gr. 981 ποὺ περιέχει τὴν Ἐπιτομὴ τῆς Ἀλεξιάδος. Στὴν ἔκδοση Leib δὲν εἶχε συμπεριληφθεῖ στὸ κείμενο, ἐνὼ ὁ A. Reifferscheid εἶχε θέσει τὴν φράση ἐντὸς ἀργυλῶν, ἐκφράζοντας τὸν προβληματισμὸ του στὸ εἰσαγωγικὸ σημείωμα τῆς ἔκδοσής του, *Annae Comnenae Porphyrogenitae Alexias*, I, Λψία 1884, xvi-xvii.

περιγράφει τὴν μεγάλη ἦττα τῶν Πετσενέγγων στὸ Λεβούνιον, τὴν προτελευταία μέρα τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1091 ἀναφέρει ὅτι *ἔνθεν τοι καὶ παρὸδιόν τι οἱ Βυζάντιοι ἐπῆδον φάσκοντες· διὰ μίαν ἡμέραν οἱ Σκύθαι τὸν Μάιον οὐκ εἶδον*⁶⁸.

Βλ. καὶ Maas, ὁ. π., 37· Πολίτης, Δημῶδη βυζαντινὰ ᾄσματα, 645, καθὼς καὶ Reinsch, *Zum Text der Alexias*, 253.

68. Ἀλεξιάς, 8.5 8: 249. Βλ. καὶ Πολίτης, Δημῶδη βυζαντινὰ ᾄσματα, 651. Προσφάτως γιὰ τὸ ἐπεισόδιο ἔγραψε καὶ ἡ Élisabeth Malamut (*L'image byzantine des Petchénègues*, *BZ* 88 [1995], 141-142) χωρὶς νὰ κάνει λόγο γιὰ τὸν συγκεκριμένο στίχο, ποὺ ἀπεικονίζει χαρακτηριστικότερα τὴν ἀνακούφιση τοῦ πληθυσμοῦ γιὰ τὴν ὀριστική ἀπομάκρυνση τοῦ κινδύνου τῶν Πετσενέγγων. Γιὰ τὸ ἱστορικό πλαίσιο βλ. Κ. Ἀμαντος, *Ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ Κράτους*, Β', Ἀθήνα 1960, 264 καὶ Αἰκατερίνη Χριστοφίλοπούλου, *Βυζαντινὴ Ἱστορία Γ' 1: 1081-1204*, Ἀθήνα 2001, 48.